

VYTAUTAS KAVOLIS – METODOLOGINIO ANARCHIZMO ATSTOVAS?

Alvydas Noreika

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Dabartinės filosofijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva.

El. paštas: alvydas.noreika@komo.lt

Straipsnyje analizuojama žymaus lietuvių socialinio teoretiko Vytauto Kavolio civilizacijų tyrimų metodologija. Siekiama atsakyti į klausimą, ar V. Kavolis užima metodologinio anarchizmo poziciją, pagal kurią „viskas tinka“, ar vis dėlto jo civilizacijų tyrimų metodologija, nepaisant savo tarpdisciplininio ir multimetodologinio pobūdžio, turi ją koordinuojantį branduolį? Straipsnio autorius gina teiginį, kad Vytautas Kavolis nėra metodologinio anarchizmo atstovas. Jis nuosekliai plėtoja civilizacijų tyrimų metodologiją, kurios branduolį sudaro civilizacijų analizės metodas. Esant tarpdisciplininiam požiūriui, konkretus disciplinas ir teorinius požiūrius papildo koordinuoja tyrimų objektas (civilizacija).

Reikšminiai žodžiai: civilizacija, civilizacijų analizė, civilizacijų analizės metodas, lyginamasis požiūris, tarpdisciplininis požiūris.

Įvadas

XX a. II pusėje prasidėję ir iki šiol tebevykstantys kultūriniai procesai, kaip antai antroji globalizacijos banga, Vakarų visuomenių kultūros fragmentacija, vėlyvosios modernybės tribalizmas, įvairiausių fundamentalizmų atgimimas, iš tyrinėtojų reikalauja naujų teorinių bei metodologinių sprendimų. Būtina surasti tokias priemones, kurios leistų adekvačiai konceptualizuoti ir pažinti dabartinę kultūrinę tikrovę. Šiuo požiūriu ypač reikšmingi žymaus lietuvių socialinio teoretiko Vytauto Kavolio civilizacijų studijų darbai.

Savo konkrečiuose civilizaciniuose tyrinėjimuose V. Kavolis novatoriškai sieja skirtingas disciplinas, metodus ir skirtingoms teorinėms pozicijoms atstovaujančius autorius. Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju jis nepaaiškina, kokiu pagrindu remdamasis tai daro. Tai galioja net ir tuo atveju, kai V. Kavolis kritiškai vertina įvairius metodus bei teorines pozicijas. Todėl kyla klausimas, ar V. Kavolis užima metodologinio anarchizmo poziciją, pagal kurią „viskas tinka“, ar vis dėlto jo

civilizacijų tyrimų metodologija, nepaisant savo tarpdisciplininio ir multimetodologinio pobūdžio, turi ją koordinuojantį branduolį?

Civilizacijų analizės metodologija

Siekiant atsakyti į čia suformuluotą klausimą ypač reikšmingas yra kartu su B. Nelsonu parašytas programinis straipsnis *Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas* (Nelson, Kavolis 1973). Šiame straipsnyje B. Nelsonas ir V. Kavolis glaustai pateikia savo pranešime *Lyginamoji ir civilizacinė perspektyvos socialiniuose ir humanitariniuose moksluose*¹ išdėstytus pagrindinius metodologinius civilizacijų tyrimų principus, kurie taps viso ju-

¹ Pranešimas skaitytas 1972 m. gruodžio 19 d. Vašingtone vykusiame metiniame Tarptautinės lyginamųjų civilizacijų studijų draugijos susirinkime.

dėjimo – Tarptautinės lyginamųjų civilizacijų studijų draugijos – metodologinėmis gairėmis. Straipsnyje *Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas* (Nelson, Kavolis 1973) išskirtinis dėmesys skiriamas lyginamajam požiūriui. B. Nelsonas ir V. Kavolis išskiria aštuonias pagrindines lyginamųjų tyrimų perspektyvas, iš kurių keturios yra susiję su nacionalinių visuomenių ir kultūrų tyrimais, o kitos keturios – su civilizacijų tyrimais: 1) lyginamoji visuomenių kaip socialinių sistemų analizė; 2) lyginamoji sisteminė analogiškų visuomeninių institucijų analizė; 3) kultūros struktūrų (*cultural patterns*) ar kompleksų „kultūra ir asmenybė“ kaip visumų lyginamieji tyrimai; 4) tarpkultūriniai konkrečių kultūros procesų ir jų pasekmių tyrimai; 5) tiesioginiai lyginamieji civilizacijų kaip visumų tyrimai; 6) lyginamoji visų civilizacijų apžvalga siekiant nustatyti negrįžtamas vystymosi kryptis; 7) lyginamoji institucijų ir simbolinių konstrukcijų analizė, atsižvelgiant į jų socialinį kontekstą; 8) lyginamieji konkrečių civilizacijų santykių ir susidūrimų tyrimai. Paskutinės dvi perspektyvos nurodomos kaip pačios perspektyviausios. Straipsnio autorių įsitikinimu, lyginamoji konkrečių sociokultūrinių konfigūracijų ir civilizacijų santykių analizė leidžia išvengti pentajai ir šeštajai perspektyvai būdingų skubotų apibendrinimų bei schematiškumo. Jų atveju „konkrečios situacijos, institucijos ar probleminės sritys nagrinėjamos su atviru dėmesiu ir pagarba besiskiriančių reiškinių unikalumui ir savitumui“ (Nelson 1974: 138).

Išskyrę dvi prioritetines lyginamųjų tyrimų kryptis, B. Nelsonas ir V. Kavolis išdėsto savo požiūrį į tai, kaip turi būti atliekama lyginamoji

² Pastaruoju metu sąvoka civilizacijų analizė yra plačiai paplitusi ir dėl to įgijusi papildomų prasmių. Dažnai civilizacijų analizė įvardijamas bet koks civilizacijų tyrimas; kartu bet kuris civilizacijų tyrinėtojas tampa civilizacijų analitiku. Čia sąvoka civilizacijų analizė vartojama pirmine prasme. Ji žymi ne apskritai civilizacijų tyrimus, bet konkrečių civilizacijų sociologijos perspektyvą, kuriai atstovauja B. Nelsonas, V. Kavolis, R. Robertsonas, B. Holzneris ir kiti su Tarptautine lyginamųjų civilizacijų studijų draugija susiję civilizacijų tyrinėtojai.

sociokultūrinių struktūrų ir civilizacijų santykių analizė. Taip civilizacijų sociologijoje gimsta nauja teorinė perspektyva – *civilizacijų analizė*². B. Nelsonas ir V. Kavolis nurodo penkias civilizacijų analizės ypatybes. Pirma, jai būdingas tarpdisciplininis požiūris. Pasak B. Nelsono ir V. Kavolio, visos sociokultūrinės konfigūracijos ir procesai turi būti tiriami istoriniu, sociologiniu, psichologiniu ir antropologiniu požiūriu. Antra, abu autoriai pasisako už tai, kad lyginamuosiuose tyrimuose vienodas dėmesys būtų skiriamas a) visų institucinių sferų socialinėms struktūroms; b) visiems sąmonės struktūrų elementams; c) įvairaus bendrumo ir įtakingumo simbolinėms konstrukcijoms; d) sąmonės struktūrų sąveikos pokyčiams istorijos eigoje. Trečia, civilizacijų analizei empiriniais tyrimais siekiama nustatyti santykinę socialinių struktūrų, sąmonės struktūrų bei simbolinių konstrukcijų reikšmę. Ketvirta, be socialinių struktūrų, sąmonės struktūrų ir simbolinių konstrukcijų, civilizacijų analizei svarbūs ir kolektyviniai psichiniai procesai, jų mechanizmai bei kintamieji dydžiai. Į konkrečių individų emocijų vystymąsi atsižvelgiama tik tiek, kiek jis reprezentuoja kolektyvinius psichinius procesus. Penkta, mažesnio laipsnio sociokultūrinės konfigūracijos ir civilizaciniai procesai, kaip antai modernizacija ir racionalizacija, analizuojami susiejant juos su didžiausio masto sociokultūrinėmis konfigūracijomis bei civilizaciniais procesais.

V. KAVOLIO CIVILIZACIJŲ STUDIJŲ METODOLOGINIAI PRINCIPAI

Straipsnyje *Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas* (Nelson, Kavolis 1973) išdėstyti civilizacijų tyrimų metodologijai V. Kavolis lieka ištikimas visą gyvenimą. Pažymėtina, kad jo ištikimybė nėra deklaratyvi. Visiems jo civilizaciniais tyrinėjimams būdingas lyginamasis požiūris, tarpdisciplininė dvasia ir dėmesys detalei, neišleidžiant iš akių visumos. Išimtį sudaro tik lyginamieji konkrečių civilizacijų santykių ir susidūrimų tyrimai. Šiai tyrimų

krypčiai B. Nelsonas skiria ypatingą dėmesį, o V. Kavolis jos praktiškai atsisako ir apsiriboja tik lyginamąja konkrečių institucijų ir simbolinių konstrukcijų kartu su jų socialiniu kontekstu analize. Civilizacijų sąveikos klausimą jis paliečia tik savo kultūrinei globalizacijai skirtuose straipsniuose.

Kalbant apie V. Kavolio lyginamąjį požiūrį, būtina pažymėti tris dalykus. Pirma, nepaisant ištikimybės principui, kad lyginamuosiuose civilizacijų tyrimuose mažesnio laipsnio sociokultūrinės konfigūracijos ir civilizaciniai procesai būtų analizuojami susiejant juos su didžiausio masto sociokultūrinėmis konfigūracijomis ir civilizaciniais procesais, V. Kavolis iš principo neatmeta ir civilizacijų kaip visumų lyginimo. Jis, kaip ir B. Nelsonas, neigiamai vertina tik tokį civilizacijų kaip visumų lyginimą, kuris apsiriboja vien didžiausio masto civilizacinėmis konfigūracijomis bei procesais. Tokio tipo lyginamuosius civilizacijų tyrimus jam reprezentuoja O. Spengleris ir A. Toynbee's. Tuo tarpu V. Kavolis teigiamai vertina L. Dumonto atliktą lyginamąją Vakarų ir Indijos civilizacijų kaip visumų analizę. Kodėl? Mat lygindamas abi civilizacijas kaip visumas, L. Dumontas nestokoja dėmesio konkrečioms jų elementams. Analizuoti visumas, neprarandant ryšio su konkretybėmis, jau užkoduota L. Dumonto darbo metode: „Kita vertus, antropologijai yra būdinga tai, kad dėmesys visumai čia yra neatsiejamas nuo atidumo detalei, kiekvienai smulkmenai. Kaip tik todėl buvo pasirinkta monografinė studija, leidžianti nuodugnai įsigilinti į palyginti siauras sistemas, skrupulingai vengiant nereikalingų intarpų bei spėlojimų, nepasikliaujant išbaigtomis idėjomis, perdėm parankiu žodynu, apytikrėmis reziūmė, lakiais išsakymais“ (Dumont 2002: 25–26). Toks darbo metodas leidžia L. Dumontui išvengti išankstinių apibendrinimų ir schematiškumo bei padaro jo Vakarų bei Indijos civilizacijų palyginimą tikslų ir konkretų.

Antra, kaip rodo lyginamųjų civilizacijų studijų istorija, lyginamasis požiūris savaime neapsaugo nuo europocentrizmo spąstų – pagundos kitas civilizacijas vertinti iš Vakarų civilizacijos

perspektyvos. V. Kavolis pastebi, kad B. Nelsonui taip pat nepavyko išvengti europocentrizmo: „Ne savo bendruose pareiškimuose apie intencijas, bet faktinėse civilizacijų studijose jis buvo linkęs pasilikti vakarietiški orientuotas. Benas Nelsonas negarbino Vakarų, ypač šiuolaikinių Vakarų, tačiau <...> jis, kartu su Maxu Weberiu, vis dar laikė juos sukūrusius vienintelę universalios reikšmės istoriją. Jis buvo linkęs žvelgti į kitas civilizacijas kaip atsakinėjančias į vakarietiškus klausimus ir problemiškas tuo, ko joms trūko vertinant pagal Vakarų kriterijus – Indijoje universalios brolybės, Kinijoje modernaus mokslo, Islamo pasaulyje individualios sąžinės sąvokos“ (Kavolis 1985: 23). Neutralios pozicijos kaip europocentrizmo įveikimo galimybė V. Kavolis netiki. Bet koks civilizacijų tyrimas jau yra civilizaciškai sąlygotas. Europocentrizmas gali būti įveiktas tik vakariečiams ir nevakariečiams tyrinėtojams įsisąmoninus, kad reikšmingi lyginamųjų civilizacijų studijų klausimai gali būti keliami ir svarstomi ne tik iš Vakarų, bet ir iš kitų civilizacijų perspektyvos. Taigi pati savaime vakarietiška perspektyva nėra blogybė. Blogybė ji tampa tada, kai yra suabsoliutinama ir paverčiama vienintele galima tyrimų perspektyva.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad teigdamas įvairių civilizacinių perspektyvų galimybę V. Kavolis priartėja prie radikalaus reliatyvizmo pozicijos. Radikalus reliatyvistas teigtų, kad universali civilizacijų sociologija negalima, kad kiekviena civilizacija gali sukurti tik jai būdingą civilizacijų sociologiją. Tačiau radikalų reliatyvizmą V. Kavolis lengvai apeina pripažindamas egzistuojant universalią tyrimų metodologiją bei universalią civilizacijų organizaciją. Jo tvirtu įsitikinimu, egzistuoja universalių sociokultūrinių elementų rinkinys, iš kurio sudaryta kiekviena konkreti istorinė civilizacija. Kaip vieną iš universalių elementų galima nurodyti liberaliąją moralinę kultūrą, kurią populiarioji sąmonė sieja išimtinai su Vakarų civilizacija. Tuo tarpu, kaip teisingai nurodo L. Donskis, šios moralinės kultūros apraiškų V. Kavolis atranda ir įvairiose nevakarietiškose civilizacijose: „Savo lyginamosiose studijose Kavolis įspūdingai kontekstuali-

zavo kultūrinį liberalizmą, susiedamas jį su šiais praeities reiškiniiais: 1) Sokrato etiniu intelektualizmu, ypač jo idėja, kad individualus protas ir sąžinė yra viršesni už kolektyvinius sprendimus; 2) kai kuriais krikščionių teologijos elementais, akcentuojančiais laisvos valios principą; 3) kinų neokonfucianistų intelektualinėmis ir moralinėmis laikysenomis; 4) Japonijos Hejano epochos aristokratų kultūros mąstysena; 5) induizmo ir viduramžių Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino prielaida, kad visi keliai – nors ir kokie skirtingi – veda į tą patį Dievą; 6) net ankstyvojo islamo *ijtiḥad* principu, pagal kurį kiekvienas turi teisę interpretuoti religinius islamo įstatymus vadovaudamasis savo protu“ (Donskis 2005: 78–79). Kartu V. Kavolis nesuvienodina civilizacijų. Jos skiriasi tarpusavyje, tačiau skiriasi universalių sociokultūrinių elementų išsidėstymu bei jų ryškumu. Vieni elementai užima centrinę vietą civilizacijos organizacijoje, kiti yra labiau nustumti į periferiją. Kai kurie elementai tam tikru konkrečiu istoriniu momentu netgi gali būti išstumti iš civilizacijos organizacijos. Tačiau net ir tokiu atveju jie egzistuoja kaip slapta galimybė, kuri gali būti anksčiau ar vėliau aktualizauta.

Trečia, civilizacijų lyginimo tikslas – nustatyti, kuo skiriasi istorinės civilizacijos, o ne kas joms yra bendra. V. Kavolis rašo: „Civilizacijų analizė skiriasi nuo intelektualinės ar meno istorijos tuo, jog ją simbolinės konfigūracijos domina tik tiek, kiek jos suteikia konkrečioms civilizacijoms išskirtinius bruožus ir juos – t. y. sociokultūrinį unikalumą didžiausiu empiriškai įrodomu mastu – išreiškia“ (Kavolis 1998 a: 215).

Nurodytini dar keturi reikšmingi metodologiniai principai, kurie neminimi straipsnyje *Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas* (Nelson, Kavolis 1973), tačiau kuriais V. Kavolis, iš dalies ir B. Nelsonas, tiesiogiai vadovaujasi savo teoriniuose ir praktiniuose tyrinėjimuose. Pirma, pirmenybė teikiama simbolinės, o ne socialinės organizacijos analizei. Savo praktiniuose tyrinėjimuose V. Kavolis skiria dėmesio socialinei organizacijai, bet tik kaip tam tikros simbolinės konstrukcijos atsirada-

dimo ar funkcionavimo socialiniam kontekstui. Pati savaime socialinė organizacija jo nedomina. Tai puikiai iliustruoja straipsnis *Maišto modeliai* (Kavolis 1998 a), kuriame V. Kavolis analizuoja simbolinius maištingo elgesio modelius ir socialinius jų susiformavimo bei funkcionavimo kontekstus. Toks prioritetų nusistatymas yra ne savavališkas, bet teoriškai pagrįstas veiksmas. V. Kavolis vadovaujasi prielaida, kad simbolinė organizacija yra pirmesnė socialinės organizacijos atžvilgiu. Pastaroji yra simbolinės organizacijos projekcija. Todėl ji turi būti tyrinėjama tik išanalizavus simbolinę organizaciją. Būtina pastebėti, kad minėtoji prielaida lemia ne tik civilizacijų studijų organizavimą, bet pakoreguoja ir patį socialinės organizacijos analizės supratimą. Socialinę organizaciją privalu analizuoti neatsietai nuo simbolinės organizacijos. Nors V. Kavolis ne kartą pabrėžia, kad civilizacijų analizei rūpi ne tik simbolinės konfigūracijos, bet ir realios socialinės organizacijos formos, tačiau, žvelgiant į jo darbus, matyti, kad socialinės organizacijos analizė lieka neišnaudota galimybe. Visas savo jėgas V. Kavolis skiria tik simbolinei organizacijai nagrinėti.

Antra, reikšmingą vietą V. Kavolio civilizacijų sociologijoje užima tipologizavimas. V. Kavolis pateikia tvarkos ir netvarkos paradigmu, energijos ir struktūros sampratų, formaliųjų konstrukcijų, moralinių kultūrų bei jų elementų, individualios tapatybės logikų, savimonės modelių, civilizacinių procesų ir socialinių judėjimų tipologijas. Savo pobūdžiu išskirti tipai yra idealūs tipai. Štai tvarkos paradigmu tipus – privalomą prigimtį, spontanišką gamtą, fabriką ir meno kūrinį – V. Kavolis apibūdina taip: „Šios keturios paradigmos, manychiau, išsemia pagrindinių tvarkos vaizdinių grynuosius tipus, tačiau su dviem išlygomis: empiriniai atvejai gali daugiau ar mažiau prie jų priartėti, bet juose visada bus tam tikra priemaiša elementų, kurie į teorinį modelį netelpa; kuri nors tvarkos teorija gali apimti daugiau nei vieną pagrindinę paradigmą – joje, greičiausiai hierarchiškai, vienas tvarkos tipas gali būti laikomas apgaubiančiu ar talpinančiu, ar jam priklausančioje vietoje laikančiu kitą tvarkos tipą“

(Kavolis 1998 b: 187). Būdami idealiais tipais V. Kavolio išskirti tipai yra euristinės priemonės, skirtos realiai įvairių civilizacijų organizacijai ir dinamiškai analizuoti.

Civilizacijų sociologijoje gana įprasta civilizacijas apriboti vienu ar kitu tipu. Tuo tarpu, remdamasis savo bendrąja civilizacijos teorija, pagal kurią universalios konstantos yra ne tik konkretūs civilizacijos organizacijos elementai ir civilizaciniai procesai, bet ir visi jų tipai, V. Kavolis teigia, kad bet kurioje istorinėje civilizacijoje ieškotina visų tipų elementų ir procesų. Tuo atveju, kai kurio nors elemento ar proceso tipo nerandama, būtina klausti, kas lėmė jo nebuvimą. Metodologiniu požiūriu toks V. Kavolio žingsnis yra vaisingas. Jis nepaprastai išplečia tyrinėjimų lauką ir leidžia dar kartą išvengti europocentrizmo spąstų.

Trečia, V. Kavolis pirmenybę teikia aprašymui, o ne priešastiniam aiškinimui, kurį civilizacijų sociologijoje plačiai taiko žymus vokiečių sociologas M. Weberis. V. Kavolis rašo: „Iš tikrųjų sociologijai dabar skubiai reikia įgyti sugebėjimą adekvačiai aprašyti simbolines individualaus ir kolektyvinio patyrimo, *pakankamai jautraus išreikšti nuolatos vykstančius jų pokyčius, sąveikas ir konfliktus, struktūras*. Tik reikiamas simbolizacijos procesų istorijoje – ir lyginamojoje perspektyvoje – supratimas gali pateikti jų paaiškinimą, – arba pasitarnauti jam kaip būtinas pagrindas“ (Kavolis 1998 c: 72). Priežastinis aiškinimas V. Kavolio civilizacijų studijose pasirodo tik kartkartėmis, kaip antai analizuojant civilizacinius maištingo elgesio modelius ar nubrėžiant vieną iš moralinių kultūrų tyrimų krypčių – būtent, kokie kultūriniai ir socialiniai veiksniai turėjo įtakos moralinės kultūros susiformavimui bei pokyčiams?

Ketvirta, išskirtinį dėmesį V. Kavolis skiria simbolinėms konstrukcijoms, egzistuojančioms literatūroje ir mitologijoje, o ne teoriniuose normatyviniuose tekstuose. Kalbėdamas apie simbolinius savimonės modelius V. Kavolis pažymi: „Šios formos akivaizdžiausiai pasirodo literatūrinuose tekstuose, kurie aiškiai koncentruojasi ties žmogaus pastangomis aprašyti arba geriau

suprasti savąjį „aš“ ar savo gyvenimo apskritai reikšmę. Tokie tekstai nušviečia savojo „aš“ partitį patikimiau už teorinius ar norminius dokumentus, formuluojančius bendrą to, koks yra arba koks turėtų būti savasis „aš“, koncepciją“ (Kavolis 1998 c: 30). Pirmenybės teikimas literatūriniais ir mitologiniams tekstams aiškintinas ne tik V. Kavolio nuomone apie šių tekstų epistemologinį pranašumą teorinių normatyvinių tekstų *atžvilgiu*³, bet ir jo išskirtiniu dėmesiu kolektyviniam mąstymui, emocionalumui bei elgesiui. V. Kavolis implicitiškai remiasi prielaida, kad kolektyvinės mąstymo, emocionalumo ir elgesio struktūras labiau atspindi literatūra ir mitologija, o ne teoriniai normatyviniai tekstai, kurie išreiškia elitui – mažumai – būdingas nuostatas. Ši teorinė prielaida visa jėga išsiskleidžia V. Kavolio Lietuvos kultūros tyrinėjimuose. Pavyzdžiui, analizuodamas Lietuvos kultūros modernizacijos procesus, V. Kavolis išimtinai remiasi literatūros kūriniiais.

Pirmenybės teikimas literatūrai ir mitologijai, o ne teoriniams normatyviniams tekstams nėra vienintelis dalykas, siejantis V. Kavolio civilizacijų analizę su jo lituanistinėmis studijomis. Savo lituanistinėse studijose V. Kavolis nuolat naudoja savo civilizacijų analizės metodologiją. Analizuodamas lietuvių kultūrą jis remiasi ne tik konkrečiais civilizacijų analizės metodologiniais principais bei joje naudojamais metodais (pvz., autobiografijų studijų metodu), bet ir civilizacijos elementų ar procesų tipologijomis. Pa-

³ Mintį apie epistemologinį literatūrinių ir mitologinių tekstų išskirtinumą V. Kavolis pirmą kartą išsako 1979 m. pasirodžiusiame straipsnyje „Maišto modeliai“ (Kavolis 1998 a): „Idomiau ir analitiniu požiūriu naudingiau prieiti prie blogio sąvokos pasitelkus ne apibrėžtas normatyvines formuluotes, o mitologiją ir literatūrinės tradicijas, kur blogis išnyra visu savo „kūnu ir krauju“ <...>. Pranašumas tas, kad bent jau istorinių civilizacijų mitologija ir literatūra aprėpia ne tik normatyvinius principus, bet ir visų pirma: 1) sąmonės modelius, padedančius suvokti tam tikrą žmogaus elgesio tipą; 2) psichologines teorijas, atskleidžiančias, kaip ir kokiomis priemonėmis tam tikra kultūrinė tradicija konstruoja psichologines teorijas; 3) nuorodas į sociologinę sanklodą, kurioje arba a) suponuojamas mite aprašytas elgesio tipas, arba b) generuojamas (arba darosi populiarus) tam tikras psichologinis jo kilmės ir apraiškų paaiškinimas“ (Kavolis 1998 a: 216–217).

vyzdžiui, savo knygoje *Sąmoningumo trajektorijos* (Kavolis 1994) analizuodamas lietuvių moralinę istoriją nuo XVIII a. ir iki XX a. pabaigos, V. Kavolis remiasi moralinių kultūrų bei jų elementų tipologija. Egzistuoja ir atvirkštinis ryšys. Savo civilizaciniuose tyrinėjimuose V. Kavolis nevengia naudotis lietuviška medžiaga.

Savo ištakomis metodologinio literatūros tyrimų išskirtinumo idėja siekia ikicivilizacinį V. Kavolio kūrybos laikotarpį. Ikicivilizacinio laikotarpio literatūrą V. Kavolis analizuoja ne tik savo literatūros sociologijoje, bet ir kultūrinėje psichologijoje. Civilizacijų sociologijoje minėtoji idėja įgyja naujų niuansų. Literatūros sociologijoje ir kultūrinėje psichologijoje literatūrą V. Kavolis analizuoja kaip kolektyvinio emocionalumo išraišką, o savo konkrečiuose civilizaciniuose tyrinėjimuose šį literatūros aspektą V. Kavolis retai paliečia. Civilizacijų sociologijoje literatūra jam pirmiausiai rūpi kaip įvairiausių simbolinių modelių talpykla. Metodologinio literatūros tyrimų išskirtinumo idėja nėra vienintelis ryšys, siejantis V. Kavolio civilizacijų sociologiją su jo ikicivilizacinio kūrybos laikotarpiu. Be pastarosios idėjos, dar galima paminėti lyginamąjį požiūrį ir tarpdiscipliniškumą.

Minėtieji keturi metodologiniai principai kartu su straipsnyje *Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas* išdėstytais principais sudaro bendrąjį V. Kavolio civilizacijų analizės metodą. Jokie kiti V. Kavolio naudojami metodai savo bendrumo laipsniu neprilygsta šiam metodui. Kartu V. Kavolis nesivadovauja jokiais alternatyviais bendraisiais metodais ar principais. Todėl pagrįstai galima teigti, kad bendrojo metodo lygmenyje V. Kavolis nėra metodologinis anarchistas.

Tarpdisciplininiai V. Kavolio ieškojimai bene labiausiai kelia jo, kaip metodologinio anarchizmo atstovo, įspūdį. Kurdamas tarpdiscipliniškai orientuotą civilizacijų tyrimų metodologiją, V. Kavolis atvirai neišdėsto, kokiu pagrindu remdamasis jis jungia skirtingas disciplinas – istoriją, sociologiją, psichologiją ir antropologiją – bei jų viduje egzistuojančius skirtingus teorinius

požiūrius⁴. Todėl kyla klausimas, kiek pagrįstas įspūdis, kad tarpdisciplininuose ieškojimuose V. Kavolis elgiasi anarchistiškai?

Kad metodologinis pliuralizmas nevirstų metodologiniu anarchizmu, būtina universali kalba, kuri leistų perinterpretuoti konkrečių disciplinų ir autorių žodynus bei sujungti juos į vieną bendrą sąvokų tinklą, ir minimalus skaičius pamatinių metodologinių principų, kurie persmelktų konkrečias disciplinas ir jų viduje egzistuojančius teorinius požiūrius. Iš tikrųjų V. Kavolis neišplėtoja universalios metodologinės kalbos. Nepaisant to, V. Kavolio civilizacijų analizė nelieka pabiru disciplinų ir teorinių požiūrių kaleidoskopu. Jos sąryšingumą užtikrina du veiksniai. Pirmiausiai, V. Kavolio civilizacijų tyrimų metodologiją integruoja jo plėtojamas civilizacijų analizės metodas. Konkrečius požiūrius ar metodus, kaip antai autobiografijų tyrimų metodą, V. Kavolis taiko derindamas juos su civilizacijų analizės metodu. Jie yra subordinuoti šiam metodui. Antra, V. Kavolio civilizacijų analizei neleidžia pažirti jos tyrimų objektas – civilizacija. Tiriant civilizaciją, būtina pasitelkti tokias disciplinas ir tokius teorinius požiūrius, kokie reikalingi išanalizuoti vieną ar kitą jos elementą ar plotmę. Žvelgiant į V. Kavolio teorinius ir praktinius civilizacijų tyrinėjimus aiškiai matyti, kad konkrečias disciplinas ir teorinius požiūrius jis pasitelkia taip, kad šie ne konfliktuoja, bet papildoma vienas kitą.

⁴ Tą patį V. Kavolis pastebi kalbėdamas apie B. Nelsono civilizacijų tyrimų metodologiją: „Nelsonas kalbės apie „lyginamąją istorinę diferencinę sociokultūrinių procesų ir civilizacinių kompleksų sociologiją“ ir apie „polifoninę kultūrinės išraiškos ir patyrimo giluminę istoriją ir sociologiją“. Kartais pokalbio metu ieškodamas būdo aiškiai pasakyti, kokią vietą tarp akademinių disciplinų užima judėjimas (Tarptautinė lyginamųjų civilizacijų studijų draugija – A. N. past.), jis išplėsdavo kitą pavadinimą, „antroposociologija“ į „psichoistorinę antroposociologiją“. Pavadinimai Nelsonui buvo svarbūs, ir šie perėjimai yra raktas į visai jo kalbai būdingą ypatybę. Stekdamas nepaliaujamai plėsti savo pažintinio veržimosi sritį ir patrauklumą, jis toliau kalbėdavo apie senus dalykus vartodamas atnaujintas interpretacines kalbas. Kiekviena lingvistinė permaina atskleidavo ar suponuodavo naujus elementus, požiūrio kampus ir galimybes. Tačiau šie pokyčiai nebuvo sistemaiškai paaiškinti, retorikos pasikeitimų implikacijos retai atvirai ir smulkiai išaiškintos“ (Kavolis 1985 a; 19).

Išsakytą teiginį apie integruojantį tyrimų objekto pobūdį patvirtina ir V. Kavolio civilizacijų analizės, kaip bendro humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindo, samprata. V. Kavolio požiūriu, būti bendru humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindu civilizacijų analizei leidžia jos tyrimų objektas. Civilizacijas civilizacijų analizė analizuoja kaip didžiausio masto simbolines konfigūracijas, kurių dalinės išraiškos yra tiek konkretūs kultūrinių tradicijų kūriniai, kurie yra humanitarinių mokslų objektas, tiek ir socialinės struktūros modeliai, kurie yra socialinių mokslų objektas. Apimdamos tiek humanitarinių, tiek ir socialinių mokslų objektą, civilizacinės simbolinės konfigūracijos paverčia civilizacijų analizę pamatine disciplina. Nuo visiško inkorporavimo į civilizacijų analizę humanitarinius ir socialinius mokslus apsaugo tik tai, kad tiek konkretūs kultūrinių tradicijų kūriniai, tiek socialinės struktūros modeliai yra ne tikslūs, bet dalinės civilizacinių simbolių konfigūracijų projekcijos.

Išvados

Atsakant į straipsnio pradžioje suformuluotą klausimą, galima pagrįstai tvirtinti, kad Vytautas Kavolis nėra metodologinio anarchizmo atstovas. Jis nuosekliai plėtoja civilizacijų tyrimų metodologiją, kurios branduolį sudaro civilizacijų analizės metodas. Šiam metodui būdingos tokios ypatybės: 1) lyginamasis požiūris; 2) tarpdiscipliniškumas; 3) dėmesys detalei, neišleidžiant iš akių ir visumos; 4) pirmenybės teikimas simbolinės, o ne socialinės civilizacijos organizacijos analizei; 5) tipologizavimas; 6) pirmenybės teikimas aprašymui, o ne priešastiniam aiškinimui; 6) išskirtinis dėmesys literatūrai ir mitologijai, o ne teoriniams normatyviniams tekstams.

V. Kavolio civilizacijų tyrimų metodologija yra silpniausiai integruota, plėtojant tarpdisciplininių požiūrį. V. Kavolis neišplėtoja universalios kalbos, kuri leistų perinterpretuoti konkrečių disciplinų ir autorių žodynus bei sujungti juos į vieną bendrą sąvokų tinklą. Vis dėlto net ir šiuo atveju jo civilizacijų analizė nėra pabira atskirų

disciplinų, metodų ir teorinių požiūrių sandauba. Ją integruoja civilizacijų analizės metodas ir tyrimų objektas (civilizacija). Konkrečios disciplinos, metodai ir teoriniai požiūriai ne konkuruoja, o papildo vieni kitus.

Literatūra

Donskis, L. 2005. *Tapatybė ir laisvė: Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus Aureus.

Dumont, L. 2002. *Esė apie individualizmą: Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavolis, V. 1985. „Nelson's Legacy of Comparative Studies“ in Walter, E. V.; Kavolis, V.; Leites, E.; C. Nelson Marie (ed.) *Civilizations East and West: A Memorial Volume for Benjamin Nelson*. Atlantic Highlands: Humanities Press, 17–24.

Kavolis, V. 1994. Sąmoningumo trajektorijos, iš *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, V. 1998 a. „Maišto modeliai“, iš Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 215–241.

Kavolis, V. 1998 b. „Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas“, iš Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 183–214.

Kavolis, V. 1998 c. „Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai“, iš Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 29–151.

Nelson, B.; Kavolis, V. 1973. „The Civilization-Analytical Approach to Comparative Studies“, *Comparative Civilizations Bulletin* 5: 13–14.

Nelson, B. 1974. „De Profundis...: Responses to Friends and Critics“. *Sociological Analysis* 35(2): 129–142.

VYTAUTAS KAVOLIS – A REPRESENTATIVE OF METHODOLOGICAL ANARCHISM?

Alvydas Noreika

The paper deals with the civilization study methodology of V. Kavolis, a prominent Lithuanian social theoretician. A question is raised whether he is a representative of methodological anarchism. The author of the paper argues that V. Kavolis is not a proponent of methodological anarchism. V. Kavolis, civilization study methodology, despite its interdisciplinary and multimethodological nature, is quite consistent. First of all, its consistency relies on the Method of Civilization Analysis. Besides, it is coordinated by the study object – civilization. V. Kavolis uses so many disciplines, methods and theoretical approaches when analyzing any civilization element, level or process. From the standpoint of V. Kavolis, various disciplines, methods and theoretical approaches do not confront but supplement one another.

Keywords: civilization, civilization analysis, Method of Civilization Analysis, comparative approach, interdisciplinary approach.

Įteikta 2006-01-16; priimta 2006-02-22